

LJILJANA DOBROVŠAK

Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb

Izlaganje na znanstvenom skupu

UDK: 323.15(497.5=411.16)“18”]:314

Broj Židova u Hrvatskoj prema popisu 1857. godine

U radu autorica uspoređuje broj Židova na području hrvatskih i slavonskih županija prema općim popisima stanovništva iz 1851. i 1857. godine. Na temelju tadašnjih statističkih publikacija kao i dosadašnjih radova o popisima stanovništva pokazano je kako se iz godine u godinu bilježi porast broja Židova u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema popisu iz 1851. na području hrvatskih i slavonskih županija živjelo je 3841, a 1857. već 5132 Židova. Iako su jedan i drugi popis neprecizni i nepouzdati, jer ne popisuju Židove u cijeloj Hrvatskoj, prvi su koji nam pružaju podatke o broju Židova na ovim prostorima.

Ključne riječi: Hrvatska, Slavonija, Židovi, popisi

Židovi su na prostoru današnje Hrvatske bili prisutni već u antičko doba (*Mursa, Salona* i dr.), dok se o njima gube sve vijesti tijekom srednjeg vijeka. Prve novije vijesti o Židovima u Hrvatskoj potječu tek s kraja 17. i početka 18. stoljeća. U njima su zabilježeni židovski trgovci iz Ugarske ili Osmanskog Carstva koji su privremeno boravili na prostoru Slavonije, s iznimkom dviju obitelji koje su kratkotrajno od 1746. do 1750. od Marije Terezije dobile dopuštenje da se nasele u Osijeku i onih obitelji koje su naseljavale Vojnu krajinu odnosno Zemun. Nakon toga, sve do 1783. i Patenta Josipa II, Židovi su u Hrvatsku dolazili povremeno, prolazili su njome, trgovali i pokušavali se naseliti, da bi im to uspjelo tek krajem 18. stoljeća. Od 1783., kada im je dopušteno naseljavanje u civilni dio Slavonije i Hrvatske, a od 70-tih godina 19. stoljeća i na prostor „razvojačene“ Vojne krajine, može se pratiti kontinuirani razvoj židovskih zajednica u Hrvatskoj. Židovske obitelji prvo se naseljavaju po selima, a onda od tridesetih godina 19. stoljeća nadalje sve više prelaze u gradove, da bi od 50-tih godina 19. st. utemeljivali općine sa popratnim sadržajima (sinagoga s rabinom, škola, humanitarne ustanove i dr.).¹ Što se tiče približnog broja Židova u prvoj polovici 19. st. u Hrvatskoj, to je još uvijek nedovoljno neistraženo

¹ Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783-1873)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2007.

i nepoznato. Prvi popis koji je pokušao popisati Židove u 18. stoljeću (*Conscriptio Judaeorum*) u Ugarskoj izvodio se 1735.-1738., za vrijeme Karla III.² Budući da popis nema podataka za Transilvaniju i Hrvatsku i Slavoniju, u istraživanjima je neupotrebljiv. Sljedeći popis, poznat kao *Jozefinski*, prvi je predočio podatke o židovskom stanovništvu na ovim prostorima, iako ne baš sasvim točne. On se provodio od 1785. do 1787. godine u cijeloj Monarhiji. Prema njemu u cijeloj Ugarskoj 1785./87. (uključena Hrvatska i Erdelj) živjelo je 82.896 Židova, a u samoj Hrvatskoj (u sedam županija i osam slobodnih gradova) 111 Židova.³ Uz ovaj Jozefinski popis, postoje još i neki drugi nepouzdana popisi iz kasnijeg razdoblja, a što se tiče Židova postoje i tolerancijski popisi koji su vođeni od 1749. do 1846. godine na teritoriju Ugarske, no ni oni ne pružaju pouzdane podatke, jer se nisu vodili dosljedno.⁴ Oni nam ipak potvrđuju da su se Židovi kontinuirano naseljavali u Hrvatsku te su do polovice 19. stoljeća nastanjeni u svim hrvatskim i slavonskim županijama te gotovo da nije bilo grada ni sela u Hrvatskoj u kojem nije živjela barem jedna židovska obitelj. Nakon sloma revolucije 1848./49. i ukidanja urbarijalnih odnosa, vlasti u Monarhiji počele su izvoditi pripreme za uvođenje moderne uprave, poreznog sustava i privremenog katastra u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, no ubrzo su se našle pred gotovo nesavladivim poteškoćama jer nisu raspolagale obavijestima o broju i kretanju pučanstva te se ukazala nužnost statističkih podataka.⁵ Uslijed toga je došlo do prvog općeg popisa pučanstva koji je proveden 1850./51. godine.

Popis iz 1851. godine

Po nalogu Ministarstva unutrašnjih poslova 1850./1851. godine proveden je prvi opći popis pučanstva u Monarhiji. Prema tom popisu u cijeloj Habsburškoj Monarhiji bilo je 729.005 Židova. U Koruškoj i Kranjskoj bilo ih je dvoje; u Dalmaciji 410; u vojničkoj Krajini 537; u Tirolu i Vorarlbergu 978; u Lombardiji 2.965; u Primorju 3.530; u donjoj Austriji (pod Ensom) 4.295; u Veneciji 4.760; u Erdelju do

2 Erno Laszlo, *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735-38 to 1910*, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966, 61, 114-117.

3 Wolf Dieter Bihl, *Das Judentum Ungarns 1780-1914*, *Studia Judaica Austriaca*, bd. III, Eisenstadt, 1976, 17; Ivan Erceg, *Pripreme i struktura Jozefinskog popisa*, *Acta Historico-oeconomica*, vol. 18, (1), Zagreb, 1991, 15-16. U vrijeme popisivanja 1785./87. Josip II. podijelio je ugarsko-hrvatsko područje na okružja (distrikte). Svako okružje obuhvaćalo je po nekoliko županija s njihovim slobodnim i kraljevskim gradovima. Hrvatsko-slavonske županije tvorile su dva okružja: zagrebački i pečuški. U zagrebačko okružje ušle su zagrebačka, križevačka, severinska županija (ukinuta 1786./7), a iz Mađarske Zala. U pečuško okružje ušle su županije Tolna, Baranja, Somogy, a iz Slavonije srijemska i virovitička.

4 Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 164-165.

5 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoaposlutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Globus, Zagreb, 1985, 27-28.

7.000; u Moravskoj i Šleskoj 40.064; u Češkoj 70.037; u Ugarskoj (sa Hrvatskom i Slavonijom, op.a.) 265.620 i u Galiciji 328.806. U gornjoj Austriji i Štajerskoj nije bilo Židova.⁶

U taj je popis iz 1850./51. Hrvatska ušla teritorijalno izmijenjena, jer joj je nakon revolucije 1848./49. bilo priključeno područje Međimurja, dok je s druge strane petrovaradinska pukovnija priključena banatskoj granici, a kotari Ilok i Ruma pridruženi su Srpskoj Vojvodini. Prema naredbi od 12. lipnja 1850. krunska zemlja Hrvatska i Slavonija dijelila se na šest županija: riječku, zagrebačku, varaždinsku i križevačku te požešku i osječku. Obnovljena je bila bivša severinska pod imenom riječke županije, a virovitička se više nije zvala tako, nego je prema svojem sjedištu proglašena osječkom županijom. Neke su se županije teritorijalno proširile, a neke smanjile, tako se osječka proširila vukovarskim kotarom, varaždinska je proširena Međimurjem, odnosno čakovečkim kotarom, a od zagrebačke je uzeto gorskokotarsko područje i pridodano je riječkoj županiji.⁷ Taj prvi popis je počeo s pripremama u ljeto 1850., a sam popis počeo je 1. veljače 1851. i trajao do 13. kolovoza 1851. godine. Banska vlada koja je provodila popis poslala je Ministarstvu unutrašnjih poslova svoj izvještaj 26. studenog 1851.,⁸ no on je bio napravljen po manjkavim dopisima i često po procjenama pojedinaca koji nisu provodili popise na licu mjesta, pa ne prikazuje pravu brojčanu vrijednost pučanstva 1851. godine u Hrvatskoj, osobito Židova.

Što se tiče broja Židova 1851. godine u Hrvatskoj podaci naših povjesničara se ne podudaraju. Tako su u knjizi *Počeci moderne Hrvatske* navedene prve procjene o broju Židova u Hrvatskoj 1850. godine. Po nalogu Ministarstva unutrašnjih poslova Banska se vlada već u kolovozu 1850. obratila županima zahtijevajući u roku od osam dana topografsko-statistički pregled županija s pregledom stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema njihovim – kako su sami župani rekli – „manjkavim i bez čverstog na pravoj istini osnovanog temelja“ izvještajima u Hrvatskoj je 1850. (prije nego je započeo službeni popis stanovništva) živjelo 2.185 „izraelita“.⁹ Procjene Banske vlade iz 1850. pokazale su se krive, i nemaju s brojčane strane nikakve vrijednosti, što je dokazao i prvi službeni popis iz 1851. koji je u međuvremenu u ožujku započeo i koji je naveo više od 3.800 Židova u Hrvatskoj.

U istoj knjizi autorica navodi da je prema službenom popisu 1851. godine u Hrvatskoj živjelo 3.914 Židova.¹⁰ U jednom članku druge autorice navodi se ista brojka, odnosno da je na području civilne Hrvatske i Slavonije 1851. popisan 3.941 Židov ili 0,45% prema ostalim stanovnicima. Spomenuti podatak preuzet je iz knjige *Počeci moderne Hrvatske* (od gore navedenog popisa to je 100 osoba više, no možda se radi

6 *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 271, 25. studenog 1850.

7 Dragutin Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881, Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996, 77.

8 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 28.

9 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 28.

10 M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 47.

samo o tiskarskoj pogrešci). No ovdje se, kao i kod prethodne autorice, ne navode Židovi u vojnoj Hrvatskoj.¹¹

U službenim novinama toga vremena naveden je drugi broj – 3.841 Židova (591.404 Hrvata, 98.944 Slavonaca, 9.391 Srba, 16.404 Nijemaca, 10.609 Mađara, 4.733 Slovenaca, 2.658 Čeha, 1.456 Roma) koji je potvrđen u nekoliko izvještaja, te ću uzeti ovaj podatak kao pretpostavljeni broj Židova u Hrvatskoj toga vremena.¹² U zagrebačkoj županiji ih je bilo ukupno 644, s time da su bili rasprostranjeni ovako: u samom Zagrebu (očito se misli još uvijek na Gradec, op.a.) bilo ih je 10, a u zagrebačkom kotaru 457. U Karlovcu 72, u Jastrebarskom 37, u Sisku 45, u Svetom Ivanu Zelini 23 a u Samoboru nijedan. U riječkoj županiji ukupno je nastanjeno 100 Židova. Od toga ih u Rijeci živi 88, a 12 u Delnicama. U varaždinskoj županiji ukupno živi 944 Židova, a naseljeni su ovako: u Varaždinu 414, u Čakovcu 515 i u Krapini 15. U križevačkoj županiji živi 310 Židova, od toga 188 živi u Koprivnici, a 122 u Križevcima. U požeškoj županiji ukupno je 485 Židova, a oni žive u Pakracu 155 i u Požegi 330. Najviše Židova je nastanjeno u osječkoj županiji i to 1.358 Židova. Oni su nastanjeni u Virovitici 272, u Osijeku 476, Đakovu 313 i Vukovaru 297.¹³

Popis Židova prema popisu iz 1851. godine¹⁴

ŽUPANIJE	Broj Židova ¹⁵
Zagrebačka + grad Zagreb	644 (10+457)
Riječka	100
Varaždinska	944
Križevačka	310
Požeška	485
Osječka	1.358
UKUPNO	3.841

Budući da nema ranijih sumarnih popisa, vrlo je teško praviti usporedbe s ranijim brojčanim stanjem i dobiti pravu sliku o povećanju broja Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do 1851. godine. Prema popisu iz 1830.–35. u Hrvatskoj i Slavoniji živjelo je 1.610 Židova.¹⁶ Prema procjenama mađarskog demografa Eleka Fényesa iz

11 Agneza Szabo, Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851-1910, *Naše teme*, 33 (7-8), Zagreb, 1989, 2128-2138.

12 *Narodne novine*, br. 299, 31. prosinac 1851.

13 *Narodne novine*, br. 16, 21. siječnja 1852: Zemaljski pregled pučanstva godine 1851. godine.

14 *Narodne novine*, br. 16, 21. siječnja 1852.

15 U *Narodnim novinama* je za Židove upotrijebljen naziv Židi, a u izvješćima Izraeliti, dok je Banska vlada u statističkom pregledu upotrebljavala naziv »židovi«.

16 Erno Laszlo, Hungarian Jewry: Settlement and Demography, 68, 114-115. U bjelovarsko-križevačkoj županiji živjelo je 85 Židova, u modruško-riječkoj 105, u požeškoj 225, u srijemskoj 352, u varaždinskoj 342, u virovitičkoj 321 i zagrebačkoj 170.

popisa sačinjenog 1839./1840. godine, u civilnoj Hrvatskoj je tada bilo stalno naseljeno oko 2.100 Židova, a raspoređeni su po županijama bili ovako: u Hrvatskoj vojnoj krajini nije stanovao nijedan Židov, u križevačkoj županiji 145, primorskoj 105, požeškoj 223, srijemskoj 80, Slavonskoj vojnoj krajini 290, varaždinskoj županiji 474, virovitičkoj 472 i zagrebačkoj županiji 313 stalno naseljeni Židov.¹⁷ Neki znanstvenici smatraju da Fényesove navode treba uzeti s rezervom jer su mu brojčani podaci skoro uvijek veći nego u vojnim i županijskim popisima. Usporedivši ove brojke s popisima tolerancijske takse, vidljivo je da su Fényesovi podaci u većini slučajeva nepouzdati.¹⁸ Usporedbu s ranijim postojećim popisima otežava i potpuno izmijenjena teritorijalna situacija 1851. i 1840., jer se sada u nekim županijama nalaze gradovi koji su se ranije nalazili u drugima (primjerice, Čakovec koji je bio u zaladskoj a nakon 1848. u varaždinskoj županiji). Mogu se samo donijeti neke pretpostavke koliko je iznosio ukupan broj Židova u Hrvatskoj i Slavoniji prije 1848., a koji se odnosi na pojedine županije. Sve pretpostavke iznosim na temelju analize tolerancijskih popisa. Vjerojatno je u Hrvatskoj do 1850. živjelo između 2.500-3.500 Židova, s time da je nakon 1850./51. u Srijemu došlo do opadanja broja Židova jer se teritorij srijemske županije izmijenio (sada je vukovarski kotar postao dio osječke županije) i neke židovske zajednice kao što su Ilok i Ruma nisu se popisale u Trojednoj Kraljevini već u Srpskoj Vojvodini. Uzrok smanjenju broja židovskih duša u Srijemu možemo tražiti i u drugim razlozima. Tolerancijski popis iz 1847. evidentirao je Židove u Vukovaru i cijeloj srijemskoj županiji,¹⁹ a popis iz 1850./1851. samo u kotaru Vukovar koji je sada dio osječke županije. Drugi razlog je i stav srijemskih Židova koji su za vrijeme revolucije 1848./1849. u većini slučajeva stali na stranu Mađara, pa se dio promađarskih Židova uslijed toga iselio u druge hrvatske i slavonske županije ili vratio u Ugarsku. Može se pretpostaviti da i zagrebačka županija i Zagreb bilježe povećanje židovskog stanovništva, ali se ne može s točnošću utvrditi u kojoj mjeri. Najveći porast stanovništva u odnosu na ranije bilježi križevačka županija, a u njoj kotar Koprivnica u kojoj se udvostručio broj Židova u odnosu na četrdesete godine 19. stoljeća. Vjerojatno je slična situacija bila i u požeškoj županiji. Što se tiče virovitičke županije, za nju je vrlo teško išta reći jer se ona transformirala i sada je dio osječke

17 Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 153; M. Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, 88, prema Elek Fényes, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842/1843, 47-52.

18 Elek Fényes, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842/1843, 47-52.

19 Slavko Gavrilović, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovini XIX. veka*, knjiga 14, SANU, Beograd, 1989; 30, HDA, *Srijemska županija*, a.c. 9/1841; 527/1841; 3022/1842; 3952/1846; Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 98/1842, U Srijemskoj županiji se od 1842. do 1847. broj Židova kretao ovako: godine 1842. bila je 121 židovska duša, 1845 – 259, 1846 – oko 315 i u proljeće 1847 – 325 duša. Godine 1842. od svih popisanih Židova samo ih je dvadesetak živjelo u iločkom i rumskom kotaru, dok su ostali stanovali u vukovarskom kotaru. Prema popisu učinjenom 1842. vidljivo je da su se Židovi u većem broju počeli nastanjivati i u selima oko Vukovara.

županije. Ovo su pretpostavke koje se odnose na civilnu Hrvatsku i Slavoniju, dok se o vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji još manje zna. Vojna Hrvatska i Slavonija su pedesetih godina 19. stoljeća imale 704.968 stanovnika, ali za njih nema konfesionalnih podataka tako da ne znamo koliki je broj Židova u Zemunu i Petrovaradinu.²⁰ Na kraju bi se moglo zaključiti da je pedesetih godina, u vrijeme prvog službenog popisa 1851. uslijedio znatniji val imigracije Židova u civilnu Hrvatsku i Slavoniju i to prije svega iz zapadne Ugarske koja je tada imala razvijenu trgovinu, a zatim iz Moravske.²¹

Popis iz 1857. godine

Bečka administrativna statistika bila je nezadovoljna popisom iz 1851. jer je trajao predugo da bi mogao dati točne podatke, a i provodio se i u nesređenim prilikama postrevolucionarnih godina. Budući da popis pučanstva iz 1850./1851. godine nije zadovoljio, a s brojčane strane nije imao nikakve vrijednosti, krajem 1855. na temelju izvještaja komisije stručnjaka odlučeno je da se izvrši novi popis. Carskim patentom od 23. ožujka 1857. naređen je novi popis cijele Monarhije za 31. listopada 1857. godine. Opći uvjeti popisa bili su bolji nego 1851. godine. Taj popis je bio opći, jer je njime bilo obuhvaćeno cijelo stanovništvo. Popisivalo se domaće stanovništvo, i to prisutno i privremeno odsutno. Osim domaćeg stanovništva popisivali su se i stranci, koji su se u daljnjoj obradi svrstavali u posebne tabele.²²

Tu je Hrvatska popisana u istom teritorijalnom opsegu kao i u prethodnom popisu, ali s razlikama u broju županija. Godinu prije prvog popisa 1850. godine Kraljevina Hrvatska i Slavonija uređena je naredbom ministarstva unutarnjih poslova od 12. lipnja 1850. godine. Radi političkog upravljanja Hrvatska i Slavonija podijeljene su na šest županija: zagrebačku, varaždinsku, križevačku riječku, osječku i požešku, na čelu kojih su stajali veliki župani. Županije su se dijelile na kotareve, tako je zagrebačka županija imala šest kotara: Zagreb, Samobor, Sv. Ivan, Sisak, Jastrebarsko i Karlovac, riječka dva: Bakar i Delnice, varaždinska, u koju je spadalo Međimurje, osim legradske općine pridružene križevačkoj županiji, imala je kotareve: Varaždin, Klanjec, Krapinu i Čakovec. Križevačka županija imala je dva kotara: Križevce i Koprivnicu, kao i požeška koja je imala: Požegu i Pakrac i, na kraju, osječka županija koja je imala četiri kotara: Osijek, Viroviticu, Đakovo i Vukovar. Ove nove c. kr. političke oblasti stupile su u život dana

20 Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939, Matica hrvatska, 89-92; Lazar Čelap, Jevreji u Zemunu za vrijeme Vojne granice, *Jevrejski almanah*, 1957-1958, Beograd, 1958, 67-70, S. Gavrilović, *Jevreji u Sremu*, 90-91. Iz dopisa Generalne komande Vojnoj komandi u Zemunu saznaje se da je u jesen 1847. u Zemunu prebivalo 269 Židova, odnosno 34 obitelji od kojih je 14 obitelji bilo neprivilegiranih

21 Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus, Zagreb, 1992, 420.

22 Vladimir Serdar, Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857, *Statistička revija*, br. 1, mart, Beograd, 1951., 199.

1. siječnja 1851. godine. Nova organizacija nije odmah stupila u život, već je trebalo proći tri godine da bi se počela primjenjivati, a i onda je stupila u nešto izmijenjenom obliku. Tek je 30. travnja 1854. – pozivajući se na odluku vladara – odobrena politička zemaljska vlast za Hrvatsku i Slavoniju. Obećana organizacija provedena je naredbom ministarstva unutrašnjih poslova, pravosuđa i financija od 3. lipnja 1854. o političkom i sudbenom ustrojstvu Kraljevina Hrvatske i Slavonije izdanom od cara prema odlukama od 21. kolovoza, 11. rujna i 1. prosinca 1853. godine. Upravno se Kraljevine Hrvatska i Slavonija više ne dijeli na šest već na pet županija, a sjedišta tih županija su u Zagrebu, Varaždinu, Rijeci, Požegi i Osijeku, dok grad Zagreb stoji neposredno pod državnim namjesništvom. Županije se kao i ranije dijele na kotareve. Zagrebačka županija je imala 14 vanjskih i jedan gradski kotar: bosiljevački, modruš-potočki, karlovački, jastrebarski, pisarovinski, sisački, moslavački, velikogorički, samoborski, stubički, zagrebački, dugoselski, svetoivanski, vrbovački i grad Karlovac. Varaždinska županija imala je 13 vanjskih i tri gradska kotara: križevački, koprivnički, ludbreški, toplički, varaždinski, ivanečki, krapinski, zlatarski, pregradski, klanjački, čakovački, preloški, štrigovski i gradove Križevce, Koprivnicu i Varaždin. Riječka županija je imala šest vanjskih i dva gradska kotara: riječki, bakarski, crikvenički, delnički, vrbovski, čabarski te gradove Rijeku i Bakar. Požeška županija imala je sedam vanjskih i jedan gradski kotar: virovitički, slatinski, vučinski, daruvarski, pakrački, požeški, kutjevački i grad Požegu. Osječka županija je imala šest vanjskih i jedan gradski kotar: osječki, valpovački, donjomiholjački, našički, đakovački, vukovarski i grad Osijek. Gradovi su bili: Zagreb, Varaždin, Osijek, Rijeka, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Bakar i Požega. Ova organizacija postojala je sve do 1861. godine.²³ Krunovini Vojvodini i Tamiškom Banatu već 1849. pripale su Bačka i Banat te hrvatski kotari u Srijemu (Ilok, Irig, Ruma), ali bez dijela Vojne krajine u Slavoniji, Bačkoj i Banatu. Ovo stanje trajalo je za vrijeme neoapsolutizma, a kad se 1860./61. vratilo ustavno stanje, ukinute su nehistorijske, umjetne, paradržavne tvorevine kakva je bila Srpska Vojvodina, odnosno krunovina Vojvodina i Tamiški Banat, što ih je uspostavila Austrija. Osim gubitka triju srijemskih kotara, Hrvatska je imala nakon 1848. i nekih dobitaka u teritorijalnom smislu. Pripali su joj 1848. Rijeka i 1848. Međimurje. Međimurje je od tada u idućih 13 godina (1861.) bilo dio Kraljevine Hrvatske i Slavonije te pripadalo izravno kao kotar, odnosno podžupanija varaždinskoj županiji.²⁴

Prema podacima iz *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, broj Židova na prostoru današnje Hrvatske kretao se ovako:²⁵

- 23 Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I, 1899, 13-21; *Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854*, razdjel prvi, godina 1854, Zagreb, 1854, broj 139, 273-276.; *Narodne novine*, br. 133-12. lipnja 1854, 1.
- 24 Dragutin Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881*, *Iz Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996, 75-76.
- 25 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien, 1859, 120.

U zagrebačkoj županiji nastanjeno je 418 Židova, a raspoređeni su po kotarevima: kotar Zagreb (6), Dugo Selo (30), Velika Gorica (18), Jaska (41), Sv. Ivan Zelina (11), grad Karlovac (69), kotar Karlovac (41), Modrušpotok (4), Moslavina (88), Pisarovina (2), Samobor (11), Sisak (67), Stubica (1) i Vrbovec (29). U samom gradu Zagrebu bilo ih je 625.

Najveće židovske skupine registrirane su u osječkoj županiji (1.784) i to u kotaru Vukovar (403), Đakovo (298), Našicama (253), Valpovu (106), Miholjac (96), grad Osijek (459) i okolica Osijeka (169).

U riječkoj županiji nastanjeno je 67 Židova i to samo Delnicama (13) i u gradu Rijeci (54).

U požeškoj županiji nastanjeno je 837 Židova, a najviše ih je bilo u okolici, kotar Požega (229), i u kotarevima Virovitica (200), Daruvar (102), Kutjevo (91), Slatina (88), Pakrac (37) i Vučin (31). U samom gradu Požegi bilo ih je (59).

U varaždinskoj županiji (1.401) najviše je Židova u kotaru Čakovec (376), gradu Varaždinu (336), gradu Koprivnici (119), kotaru Koprivnici (113) i Prelogu (113) tj. Međimurju, zatim u Ludbregu (88), Ivancu (72), gradu Križevcima (59), kotaru Varaždin (33), kotaru Toplice (24), Krapini (22), kotaru Zlatar (20), kotaru Križevci (17) i Štrigovi (9).²⁶ U varaždinskoj županiji popisani su u svim mjestima i nema ih samo u kotaru Klanjec i Pregrada, kao i u zagrebačkoj županiji gdje ih nema samo u kotaru Bosiljevo. U osječkoj županiji nastanjeni su u svim kotarevima, kao i u požeškoj županiji. U riječkoj županiji ima ih samo u Rijeci i kotaru Delnice, dok ih nema u Bakru, Cirkvenici, Čabru, Vrbovskom i kotaru Rijeka.²⁷

Ovaj popis navodi i broj Židova u Vojnoj krajini. Prema njemu na području vojnih pukovnija te vojnih komuniteta u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini ima jedanaest Židova koji su ovako raspoređeni: na području ličke pukovnije (1), ogulinske (1), slunjske (3), križevačke (1) i gradiške (3). Na području pukovnija ih je dakle devet. Nema ih na području otočke, đurđevačke, brodske te I. i II. banske pukovnije. Od vojnih komuniteta Židovi su popisani samo u Brodu na Savi i to njih dvoje.²⁸ Zemun i Petrovaradin popisuju se unutar Srpsko-banatske Vojne krajine, s time da su u Petrovaradinu popisana petorica, a u Zemunu 250. U cijeloj Vojnoj krajini (Hrvatsko-slavonskoj i Srpsko-banatskoj) bilo je sveukupno 404 Židova.²⁹

Ilok i Ruma popisani su u Srpskom i Temišvarskom Banatu, odnosno Srpskoj Vojvodini. I jedno i drugo mjesto spadalo je u kotar Novi Sad, s time da je u Iloku bilo 226 Židova, a u Rumi 141 Židov. Sveukupno kotar Novi Sad imao je 3.578 Židova, a cijela Srpska Vojvodina 23.203 Židova.³⁰

26 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 116-121.

27 M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 46-47.

28 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 172-173.

29 Isto, 172-177.

30 Isto, 228-237.

U Dalmaciji je prema tom popisu nastanjeno 318 Židova: u Zadru 9, u kotaru Zadar, odnosno u Šibeniku 2, u kotaru Split, odnosno samo u Splitu 174, u kotaru Dubrovnik tj. Dubrovniku 121, i u kotaru Kotor, tj. gradu Kotoru 12.³¹

**Stanovništvo civilne Hrvatske i broj Židova prema religiji
u županijama 1857.**³²

ŽUPANIJE	UKUPAN BROJ STANOVNIŠTVA (ostalih: rimokatolika, grkokatolika, pravoslavnih armen., unit. i evan- gelika obje konfesije)	ŽIDOVI
Grad Zagreb	12.458	625 ili 4,78%
Zagrebačka	243.423	418 ili 0,17
Varaždinska	254.846	1.401 ili 0,55
Riječka	88.665	67 ili 0,08
Požeška	104.658	837 ili 0,79
Osječka	142.332	1.784 ili 1,24
UKUPNO Hrvatska i Slavonija	846.382	5.132 ili 0,60
Hrvatsko-slavonska krajina	675.806	11 ³³
Dalmacija	415.310	318 ³⁴

Broj Židova u gradovima 1857.³⁵

gradovi	ŽIDOVI
Karlovac	69
Varaždin	336
Koprivnica	119
Križevci	59
Rijeka	54
Bakar	-
Požega	59
Osijek	459

31 *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, 52-53. Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857, 42-47.*

32 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857, 116-121.*

33 Isto 172-177.

34 Isto 42-47.

35 Isto 116-121.

I u *Narodnim novinama* potvrđen je ovaj statistički podatak da u Hrvatskoj i Slavoniji 1857. živi 5.132 Židova (*Izraelita*).³⁶

Dvojbe oko brojnosti Židova 1857. godine

Broj stanovnika, kao i broj Židova, za 1857. godinu razlikuju se od autora do autora. Prema podacima u knjizi *Narod i zemlja Hrvata* publiciranoj 1939., civilna Hrvatska i Slavonija (dodani okrug iločki i rumski, bez Međimurja) 1857. imale su ukupno 865.009 stanovnika. Tom broju stanovnika (865.009) treba dodati stanovništvo iločkog i rumskog kotara sa 68.932 duše, a odbiti broj stanovništva u Međimurju (57.121), pa bi prema tome civilna Hrvatska i Slavonija imale u starim granicama 876.820 duša, od kojih je **5.132 ili 0,60%** Židova. Oni su bili ovako nastanjeni: u gradu Zagrebu stalno prebivalište imalo je 625 ili 4,78%, u zagrebačkoj županiji 418 ili 0,17%, varaždinskoj 1.401 ili 0,55%, riječkoj 67 ili 0,08%, požeškoj 837 ili 0,79% i osječkoj županiji 1.784 ili 1,24% Židova. Vojna Hrvatska imala je 767.371 stanovnika, pa bi ukupno civilna Hrvatska i Slavonija s Vojnom krajinom 1857. imale 1.644.191 stanovnika. Za Vojnu krajinu Lorković ne navodi broj Židova jer nema podataka.³⁷

Mirjana Gross u knjizi *Počeci moderne Hrvatske* oslanja se na statističko izdanje *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie zusammengestellt von der K. K. Direktion der administrativen Statistik*³⁸ prema kojem navodi iste podatke kao i Lorković (5.132).

Ovaj brojčani iznos prisutnog židovskog stanovništva (5.132) potvrđen je i u članku Agneze Szabo mada se neki podaci autorice ne slažu u svemu sa statističkim izvještajem, jer se recimo u tekstu za kotar Đakovo navodi 279 Židova u gradu, dok statistički izvještaj navodi 298, ili kod kotara Našice gdje se u tekstu navodi broj od 292 Židova, a u statističkom izvještaju 253. Ili su navedeni krivi rezultati što se tiču županija. Tako je prema tabličnoj analizi u zagrebačkoj županiji živjelo 218 Židova, dok ih je u statističkom izvještaju 418, ili u varaždinskoj županiji, za koju autorica navodi brojku od 887, a u statističkom izvještaju je 1.401 Židov. Čak ni brojke što se tiču gradova nisu precizne, jer prema autorici u gradovima je živjelo 2.040 Židova, dok je prema statističkom izvještaju 1.780.³⁹ Autorica detaljno prikazuje židovsku rasprostranjenost po gradovima, ali brojčane vrijednosti ne odgovaraju onima iz statističkog izvještaja. U članku se navodi da se četiri desetine „seoskih“ Židova nalazi na području osječke županije, a nešto više od četvrtine u požeškoj županiji. U

36 *Narodne novine*, br. 55, 7. ožujka 1860; br. 210, 13. rujna 1860.

37 Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939, Matica hrvatska, 92-93.

38 *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie zusammengestellt von der K.K. Direktion der administrativen*, Neue Folge, III. band die jahre 1855, 1856 und 1857 umfassend, Wien, 1861.

39 A. Szabo, Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851-1910, 2129, 2135; *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 116-121.

Međimurju je evidentirano 887 Židova, u kotaru Čakovec 388 (u izvještaju 376), a u kotaru Prelog 163 Židova (u izvještaju 113). U riječkoj županiji su, prema autorici, svega 14 Židova i svi se oni nalaze na području upravnog kotara Delnice gdje je nekoliko manjih pilana: Delnice (4), Lokve (2), Brod (8). Izvještaj dotle navodi da u riječkoj županiji živi 67 Židova, a osim Rijeke njih 13 živi i u kotaru Delnice. To razmimoilaženje u brojkama je očito posljedica korištenja primarnih izvora, jer autorica kao izvor koristi *Miestopisni rječnik* Vinka Sabljara iz 1866.,⁴⁰ a ne statističke izvještaje, mada ih navodi u popisu literature.

U prvom i u drugom izdanju knjige *Židovi u Hrvatskoj* Melite Švob nešto je drugačija analiza.⁴¹ Obje autorice, i A. Szabo i M. Švob, poslužile su se detaljnim opisima *Miestopisnog rječnika* Vinka Sabljara iz 1866. godine, s tim da je kod prve autorice potvrđen raniji podatak od 5.132 Židova, dok je kod druge autorice taj broj 5.227 Židova, ali se u svemu drugome slažu. Melita Švob napominje da se podaci iz Sabljarove knjige iz 1866. razlikuju od podataka koje drugi autori iskazuju o broju stanovnika i Židova za istu 1857. godinu. Sama autorica se opravdava da su te razlike nastale vjerojatno priključenjem nekih mjesta iz drugih popisanih područja u *Miestopisnom rječniku* (ukazuje na predgovor Vladimira Stipetića u knjizi Mirka Kostrenčića *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, XV, koji je i sam ukazao na to).⁴² No, zanimljivo je da i sam Vinko Sabljar u predgovoru knjige piše da je svoje djelo radio od studenog 1856. do jeseni 1864., te ga je zbog velikih promjena u političkom pogledu, koje su se 1861. godine dogodile, morao posve nanovo prerađati. Kao izvor poslužile su mu statističke tabele, matične knjige i drugi izvori koje je prikupljao od svećenika. U opaski navodi da se njegovi podaci ipak razlikuju od stvarnog stanja stanovništva 1857. i da održavaju broj stanovništva proveden iz 1861. godine, kada su nastupile velike promjene koje je on zabilježio (teritorijalne i pravne, op.a.).⁴³

Razlika u broju Židova kod M. Švob u odnosu na A. Szabo je 95, odnosno toliko je kod nje više Židova. M. Švob nudi podatke i za Međimurje, koje nije u sastavu Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Židovi su registrirani u 330 naseljenih mjesta, katkada samo nekoliko njih. U 240 mjesta živi manje od 10 Židova, a u 68 mjesta njihov broj se kreće od 10-50. U 11 naselja živi 50-100 Židova, a u svega četiri grada: Čakovec, Varaždin, Osijek i Zagreb imaju više od 300 Židova. Židovi su uglavnom pomiješani sa drugim stanovnicima, tako da žive u mješovitim naseljima s više narodnosti ili konfesija, ali pretežito s katolicima ili pravoslavicima. Najviše Židova, više od 63%, nalazi se u razvijenijim trgovištima i selima bogatijih slavonskih

40 Vinko Sabljar, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866.

41 Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – Židovske zajednice*, I, II. izdanje, Zagreb, 2004, 41-42.

42 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 45.

43 Vinko Sabljar, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866, V-XI.

županija.⁴⁴ U *Miestopisnom rječniku* iz 1866. navode se mjesta koja su 1857. imala molitvene domove: Cernik, Čakovac, Đakovo, Ilok, Donji Miholjac, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Našice, Podgorač, Požega, Osijek, Slatina, Ruma, Varaždin, Vukovar, Zagreb, Rijeka i Zemun (aškenaska i sefardska zajednica). No, očito i ovaj podatak nije baš precizan i vjerojatnije se odnosi na stanje iz 1866., a ne iz 1857., jer se tek od 1860. smiju graditi sinagoge, a osnivati židovske bogoštovne općine od 1852. godine. Možda se podatak odnosi na općine ili se misli na molitvene prostore. Do 1860. postoje bogomolje u Karlovcu, Osijeku, Požegi, Iloku i Đakovu, Zemunu i Rijeci, dok se ostale grade nakon 1860. godine.⁴⁵

Prema M. Švob, kao i prema V. Sabljaru, Židovi su nastanjeni ovako: u civilnoj Hrvatskoj živi 2.055 ili 0,37% Židova, s time da ih je u križevačkoj županiji 227, varaždinskoj 168, riječkoj 14 i zagrebačkoj 253. Prema tome, u županijama bilo bi ih 662, dok su gradovi izdvojeni (7 gradova) i u njima živi 1.393 Židova (u Zagrebu živi 625, a s predgrađima 756). U civilnoj Slavoniji živi 3.172 ili 0,97% Židova i oni su raspoređeni ovako: u požeškoj županiji živi 526, u srijemskoj 769 i virovitičkoj 1.230 Židova, a u slavonskim gradovima (2) živi 647 Židova. Sveukupno u Hrvatskoj i Slavoniji prema M. Švob i V. Sabljaru živi **5.227** Židova.

Problem oko broja Židova u odnosu na ostale autore nastaje i zbog toga što se M. Švob u navođenju županija oslanja na Sabljara, pa kao i on navodi županije u onom teritorijalnom opsegu koji je nastao 1861. godine, a ne onom iz 1854. godine. Kada je 1860. ponovno vraćeno ustavno stanje, uslijedile su upravno-političke promjene 1861. godine. Ukinuta je krunovina Vojvodina i Tamiški Banat, Bačka i Banat vraćeni su izravno Ugarskoj, a iločki, iriški i rumski kotar Hrvatskoj, pa se mogla obnoviti srijemska županija, opet sa sjedištem u Vukovaru. Istodobno je Međimurje izdvojeno iz Hrvatske i pridodano zaladskoj županiji, odnosno Ugarskoj, gdje je ostalo do 1918. godine. Rijeka je još sedam godina ostala u Hrvatskoj. Umjesto dotadašnjih pet ponovno je uspostavljeno sedam županija: zagrebačka, križevačka, varaždinska i riječka u Hrvatskoj, zatim požeška, virovitička i srijemska u Slavoniji. Križevačka je obnovljena u granicama iz 1848., kao i srijemska sa sjedištem u Vukovaru, a osječka se ponovno nazivala virovitičkom iako joj je sjedište bilo u Osijeku; varaždinska je ostala bez kotareva Čakovec, Prelog i Štrigova, zagrebačka bez kotareva koji su vraćeni požeškoj (moslavački) i križevačkoj (vrbovački) županiji.⁴⁶

Od autora do autora razlikuju se i brojke židovskog stanovništva u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1857. godine. A. Szabo navodi da je na području vojne Hrvatske evidentirano 259 Židova, s time da najviše, njih 250, živi u petrovarđinskoj pukovniji – gradu Zemunu, a ostala devetorica se nalaze u gradovima Petrovaradinu

44 A. Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851-1910*, 2129; M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 42.

45 Ljiljana Dobrovšak, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 279.

46 Dragutin Pavličević, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881, Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996, 82- 83.

(5), Brodu na Savi (2) i trgovištu Ogulin (2).⁴⁷ Službeni statistički izvještaj u potpunosti donosi druge podatke, jer spominje Židove u ličkoj pukovnici, ogulinskoj, slunjskoj, križevačkoj, gradiškoj (9), Brodu (2) i naravno Petrovaradinu (5) i Zemunu (250).⁴⁸ Podatak A. Szabo iznesen je i u knjizi *Židovi u Hrvatskoj* i u članku „Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima)“. Oni su podijeljeni tako da od 259 Židova u Hrvatskoj krajini žive dva Židova, a u Slavonskoj krajini (Brodsko, Gradiška i Petrovaradinska satnija) 257 Židova, s time da od toga broja njih 250 je nastanjeno u Zemunu.⁴⁹ M. Gross spominje dvanaest Židova u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini.⁵⁰ Tih 12 Židova navedeno je i u statističkom prilogu o hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini Fr. Vaničeka.⁵¹ U *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie i Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*.⁵² navodi se broj od 404 Židova u cijeloj Vojnoj krajini, a samo 11 u Hrvatsko-slavonskoj krajini kao i prema službenim izvješćima iz 1857. godine.⁵³

M. Švob navodi i popise za Međimurje, koje se nalazilo malo u zaladskoj, malo u varaždinskoj županiji. Iznosi podatak da je u Međimurju popisan 551 Židov. Na kraju autorica zaključuje da bi u Hrvatskoj i Slavoniji (5.227), zajedno s Vojnoj krajinom (259) i Međimurjem (551), 1857. živjelo **6.037** stalno naseljenih Židova.⁵⁴ Autorica donosi i posebnu analizu brojčanosti Židova u gradovima. Tako je npr. u Osijeku od 14.344 stanovnika među njima živjelo 588 Židova, Varaždinu 336, u Đakovu 47, Našicama 75, Virovitici 137, Daruvaru 48, Požegi 59, Iloku 81, Vukovaru 158 itd. Ta se analiza ne slaže s podacima iz statističkih izvještaja iz razloga koje sam objasnila u prethodnom dijelu članka.

Iako je popis iz 1857. detaljniji u odnosu na prethodne i prvi donosi podatke o brojnosti Židova, ni on ni raniji popisi ne donosi točne podatke o broju Židova i još uvijek obiluje brojnim slabostima. Problem se javlja i kod kategorizacije prisutnog stanovništva te „stranaca“ (od kojih su mnogi godinama boravili u određenom

47 A. Szabo, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851-1910*, 2129.

48 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 174-176.

49 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 42; Melita Švob, *Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima)*, *Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*, ur. Ivan Lajić, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998, 171.

50 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 46; *Erste dalmatinisch-kroatisch-slavonische Ausstellung in Agram im 1864. Jahre*, Schnellpressendruck von A. Jakić in Agram, 1864, 21.

51 *Narodne novine*, br. 229, 5. listopada 1861.

52 *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, 56-57.

53 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 172-177.

54 M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 42; Mirko Kostrenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske od 1857-1971*, Djela 54, JAZU, Zagreb, 1979. XVI. Vladimir Stipetić, pisac predgovora knjizi Mirka Korenčića, upozorava da su u *Miestopisnom rječniku* V. Sabljara iz 1866. uvrštena mjesta iz drugih popisnih područja.

mjestu Hrvatske, ali nisu imali hrvatsku zavičajnost) i odsutnih domaćih stanovnika za koje se nije moglo utvrditi gdje se nalaze. U popisu iz 1857. u prisutnom stanovništvu dosta je stanovnika iz drugih krunovina (npr. iz Ugarske 5.169, Češke 1.287, Moravske 265, i iz Galicije i Bukovine 66). Među ovim strancima nalaze se obitelji državnih činovnika, radnika, ali i Židova, koji su se počeli doseljavati u većem broju na hrvatske prostore, premda im uglavnom nije dana zavičajnost jer nisu bili ravnopravni građani. Može se pretpostaviti da je nezavičajno stanovništvo iz Ugarske te Galicije i Bukovine bilo pretežno židovsko.⁵⁵ U cijeloj Monarhiji je tada bilo prema službenim statističkim podacima 1,050.420 Židova, i najviše ih je živjelo u Galiciji (448.973) i Ugarskoj (365.171), a najmanje u Štajerskoj (6) i Donjoj Austriji (4).⁵⁶

Broj Židova u Hrvatskoj u odnosu na Ugarsku 1857. godine

Koliki je broj Židova u Hrvatskoj, ako se uzme statistički izvještaj i brojkani iznos od 5.132 Židova, u odnosu na ukupan broj Židova u Ugarskoj 1857. godine (365.171)?

Ako uzmemo u obzir podatke iz statističkog izvještaja, broj Židova u hrvatskim i slavonskim županijama u odnosu na ugarske županije bio bi na začelju tablice. Ugarske županije koje predvode po broju Židova su: *Zemplén/Semlpin* (25.538), *Nyitra/Neutra* (19.070) i *Máramaros/Maramuresch* (18.039), s time da su od njih tri, dvije u susjedstvu Galicije, a treća Moravske, koje su i onako imale najviše prisutnog židovskog stanovništva. Najmanje Židova je u županiji *Zólyom/Sohl* – samo 66 i županiji *Gömör és Kis-Hont/Gemer und Kleinhont* 1.222. Ukupan broj Židova u Hrvatskoj od 5.132 odgovarao bi broju Židova u županijama *Csongrád/Tschongrad* (5.167) i *Békés Csanád/Bekesch Tschanad* (5.366), koje se nalaze u sredini tablice.⁵⁷ Uzevši u obzir ove podatke, u Hrvatskoj i Slavoniji još uvijek nije nastanjen velik broj Židova, kao što je primjerice u nekim ugarskim županijama.

Ugarske županije	Broj Židova 1857.
Županija <i>Zólyom/Sohl</i>	66
Županija <i>Gömör és Kis-Hont/Gemer und Kleinhont</i>	1.222
Županija <i>Hont</i>	1.163
Distrikt <i>Jazygen i Cumanien/Jász-Nagykun-Szolnok</i>	2.245
Županija <i>Bars/Barsch</i>	2.303
Županija <i>Wieselburg/Moson</i>	2.472
Županija <i>Gran/Esztergom</i>	2.883

55 M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 37.

56 *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, 56-57.

57 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857*, 295-397.

Ugarske županije	Broj Židova 1857.
Županija <i>Liptau/Liptó</i>	3.028
grad <i>Grosswardien/Nagyvárad/Oradea</i>	3.058
Županija <i>Szolnok/Sollnock</i>	3.149
Županija <i>Zips/Szepes</i>	3.434
Županija <i>Raab/Győr</i>	4.023
Županija <i>Baranya/Branau</i>	4.164
Županija <i>Süd Bihar (Oradea)</i>	4.338
prijestolnica <i>Ofen/Budim</i>	4.381
Županija <i>Komorn/Komáron</i>	4.418
Županija <i>Arad</i>	4.694
Županija <i>Árva-Thuróc/Arwa-Turz</i>	5.022
Županija <i>Csongrád/Tschongrad</i>	5.167
Županija <i>Békés Csanád/Bekesch Tschanad</i>	5.366
Županija <i>Pest Solt/Pest Scholt</i>	5.545
Županija <i>Heves/Hewesch</i>	5.779
Županija <i>Weißenburg/Fejér (Székesfehérvár.)</i>	5.998
Županija <i>Neográd/Neuburg/Nógrád</i>	6.327
Županija <i>Eisenburg/Vas</i>	7.640
Županija <i>Pest-Pilis/Pest-Pilisch</i>	7.728
Županija <i>Tolna/Tolnau</i>	8.111
Županija <i>Ödenburg/Sopron</i>	8.192
Županija <i>Nord-Bihar/Bihar</i>	8.331
Županija <i>Somogy/Schomodei</i>	9.147
Županija <i>Borsod/Boroschod</i>	9.473
Županija <i>Zala</i>	9.686
Županija <i>Unghvár/Ung</i>	10.814
Županija <i>Wesprim/Vesprém</i>	10.877
Županija <i>Pressburg/Pozsony</i>	10.945
Županija <i>Abaúj Torna/Abaujwar-Tornau</i>	11.250
Županija <i>Szabolcs/Saboltsch</i>	11.588
Županija <i>Trencsén/Trentschin</i>	11.960
Županija <i>Sáros/Scharosch</i>	12.197
Županija <i>Szathmár/Sathmar</i>	12.741

Ugarske županije	Broj Židova 1857.
<i>Pest/Pesta</i>	13.841
Županija <i>UnterNeutra/Nyitra</i>	15.208
Županija <i>Beregh-Ugocsa/Berg Ugotsch</i>	16.363
Županija <i>Máramaros/Maramuresch</i>	18.039
Županija <i>Nyitra/Neutra</i>	19.070
Županija <i>Zemplén/Semlpin</i>	25.538

Zaključak

Usporedbe broja Židova 1851. i 1857. po županijama

ŽUPANIJE	Popis 1851.	Popis 1857.
Zagrebačka	644	418
Rijeka	100	67
Varaždinska	944	1.401
Križevačka	310	
Požeška	485	837
Osječka	1.358	1.784
UKUPNO	3.841	5.132

Na kraju možemo zaključiti da službeni popisi Židova u Hrvatskoj i Slavoniji ukazuju na činjenicu da je iz godine u godinu prisutna stalna imigracija Židova na ove prostore i da su do 1848. Židovi naseljavali više sela nego gradove, a nakon 1848. godine, točnije nakon 1850. Židovi se počinju preseljavati u gradove i tada raste židovsko gradsko stanovništvo. Od 1851. do 1857. broj Židova se povećao za 47%, dok je istovremeno došlo do opadanja ukupnog broja stanovništva Hrvatske. Židovi su 1851. činili 0,45% stanovništva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, a 1857. već 0,60%. Oko četrdeset posto Židova živjelo je u gradovima, od toga njih 37,06% u Zagrebu, 28,82% u Osijeku, a 16,47% u Varaždinu. Od svih gradova samo je u Rijeci njihov broj bio neznatan. Oko šezdeset posto Židova živjelo je u županijama. Najveće židovske skupine bile su u osječkoj, varaždinskoj i požeškoj županiji i to u ekonomsko najrazvijenijim trgovištima Slavonije (Vukovaru, Đakovu, Našicama, Požegi, Virovitici...). U varaždinskoj županiji najviše Židova je u kotarevima Čakovec i Prelog odnosno u Međimurju, što ne iznenađuje jer je taj dio do nedavno bio u

granicama Ugarske, gdje je bilo slobodnije naseljavanje Židova nego u Hrvatskoj. U Vojnoj krajini broj Židova još je neznatan, izuzevši važno trgovačko središte Zemun.

SUMMARY

Jewish population in Croatia according to the 1857 census

The Jews started settling in Croatia and Slavonia in the late 18th century, but records of their total number did not exist before the 1830s. Before the first general census of 1851, the records were imprecise and based on estimates. Not even the 1851 census, according to which there were 3,841 Jews in Croatia and Slavonia, is precise enough to show the real number of the Jewish population in Croatia. This is evident from the 1857 census which notes that there were 5,132 Jews living in Croatia and Slavonia. According to the 1857 census, the Jewish population was the most numerous in the counties of Osijek and Varaždin, while the cities with the most Jews were Zagreb and Osijek. Although the 1857 census is more detailed than records that existed before it and is the first to include information on the number of Jews, it still contains many weaknesses. If the 1851 and 1857 data on the number of Jews in the region were accepted as final, we can conclude that the official censuses showed the number of Jews immigrating to the region was increasing every year and that before the 1850s the Jews primarily settled in villages.

Keywords: Croatia, Slavonia, Jews, censuses